

O. Gabriel Witaszek CSSR

WSPÓLNOTA IZRAELSKA W ŚWIETLE SPOŁECZNEJ KRYTYKI PROROKA AMOSA

W X wieku przed Chr. w wyniku podziału królestwa Salomona powstają dwa niezależne i samodzielne królestwa: Północne i Południowe. Ten nowy twór polityczny powoduje zachwianie równowagi religijnej, moralnej i społecznej w obydwóch królestwach. Nowe formy życia religijnego, społecznego i ekonomicznego burzą dawny system wartości zagrażając podstawowym interesom wspólnoty izraelskiej.

Dwa wieki później w Królestwie Północnym działa prorok Amos. Dokonuje on analizy sytuacji wewnętrznej w Królestwie Północnym, stwierdzając głęboki kryzys wspólnoty w różnych sektorach. Posiadając wysokie poczucie relacji ludzkich, opartych na zbawczej historii Narodu Wybranego nie akceptuje postępowania, które ciążyło nad społecznością jego czasów.

Niniejsze opracowanie opiera się na tekstach Księgi Amosa, która jest najstarszym świadectwem spisaniem przepowiadania prorockiego mającym na uwadze stosunki społeczne. Struktura księgi wskazuje na jej kompozycję planową akcentującą teksty o tematyce społecznej¹. Analiza księgi potwierdza też o przynależności większej części zbioru do samego Amosa².

1. KONTEKST DZIAŁALNOŚCI PROROKA AMOSA

Sytuacja polityczna

Sytuacja polityczna królestwa Północnego była uwarunkowana sytuacją międzynarodową owego regionu jak również wydarzeniami wewnętrznymi, które zrodziły się po podziale królestwa Salomona. Królestwo Salomona oznaczało punkt kulminacyjny historii Narodu Wybranego jako społeczności zorganizowanej³. Jednak, w głębi, cechowało się silnymi tarciami natury politycznej, społecznej i religijnej, które dały się poznać, z wyrazistością, po śmierci Salomona⁴. Konsekwencją tych trudności był upadek królestwa Salomona

¹ Amsler S., *Amos, prophète de la onzième heure*, ThZ 21 (1965) 318—328; Coulot C., *Propositions pour une structuration du livre d'Amos au niveau rédactionnel*, RSR 51 (1977) 169—186; Markert L., *Struktur und Bezeichnung des Scheltworts. Eine gattungskritische Studie anhand des Amosbuches* (BZAW, 140), Berlin—New York 1977, 3—277; Spreafico A., *Amos: struttura formale e interpretazione*, BivB 29 (1981) 147—176.

² Kaiser O., *Einleitung in das Alte Testament*, Gütersloh 5¹⁹⁸⁴, 223; Schmidt W. H., *Die deuteronomistische Redaktion des Amosbuches*, ZAW 77 (1965) 168n; Vermelen J., *Du prophète Isaïe à l'Apocalyptique*, II (EB), Paris 1978, 519—569.

³ Bright J., *A History of Israel*, London 3¹⁹⁸¹, 195—224.

⁴ Fohrer G., *Storia d'Israele*, Brescia 1980, 141n; Soggin A. J. *Storia d'Israele, dalle origini alla rivolta di Bar — Kochba*, 135 d.C., Brescia 1984, 291n.

i jego podział na dwa niezależne państwa: Królestwo Północne i Królestwo Południowe⁵.

Po dynastii Omriego, na scenie politycznej Izraela pojawia się dynastia Jehu (841—752 przed Chr.), która utrzymuje władzę przez około sto lat. W tym czasie Izrael doznaje wielu upokorzeń ze strony Syryjczyków. Jedynie wzrastająca presja Asyrii na Damaszek, w pierwszej połowie VIII wieku przed Chr. daje Izraelowi możliwość życia w sposób niezależny⁶. Ze wstąpieniem na tron Jeroboama II, który pochodził z dynastii Jehu, Izrael przeżywa okres spokoju i pomyślności, analogiczny do okresu sprzdu dwu wieków, pod królem Salomonem (2 Krl 14, 25-28). Spór pomiędzy Asyrią a Damaszkiem określał w tym czasie los kraju. W roku 773 przed Chr. Asyria pokonuje Damaszek. W konsekwencji Jeroboam II odzyskał ponownie terytoria Transjordanii. Jednocześnie okazuje się wyższość Izraela w stosunku do Ammonitów i Moabitów. Jeroboam II odbudowuje dawną granicę z Ammonitami. To samo odnosi się do Moabitów, którym przedstawia żądania terytorialne⁷. Naród izraelski marzył o pierwszeństwie wśród narodów (Am 6, 2).

Taka perspektywa polityczna Izraela była tylko prowizoryczną, ponieważ bazowała na ekspansji potęgi Asyrii w Syrii i w rezultacie na słabości Damaszku. Kto patrzył z daleka widział, że Asyryjczycy nie zadowolą się posiadaniem Damaszku.

Sytuacja polityczna kraju była ponadto zdeterminowana przez ciągłe groźby ze strony obcych królów. Szeszonk, król Egiptu, najeżdża na Jerozolimę (1 Krl 14, 25), Ben-Hadad posyła swoje zbrojne siły przeciwko miastom Izraela (1 Krl 15, 20). Chazael pokonuje Izrael (2 Krl 10, 32). Ponadto miały miejsce ciągłe walki między Izraelem a Judą.

W tej sytuacji prorok Amos zapowiada smutny koniec narodowi, który opływał w dobra, ponieważ ten „boom” ekonomiczny opierał się na kruchej sytuacji politycznej kraju. W rzeczywistości, zaraz po upadku dynastii Jehu, Asyryjczycy przystąpili do realizacji swoich zaborczych planów. Ze wstąpieniem na tron Tiglat-Pilesera III (744—722 przed Chr.), Asyryjczycy zaczynają realizować plan imperium powszechnego, który zakładał także zajęcie Egiptu. W konsekwencji rozciągają swoje panowanie na całą Syrię i Palestynę. Miało to jako pierwszą konsekwencję rozbicie całego systemu syryjsko-palestyńskiego⁸. Rozprzestrzenianie się potęgi asyryjskiej dosięga także Izrael. Po upadku dynastii Jehu notuje się jedną rewolucję po drugiej. Izrael zostaje zmuszony do płacenia Asyrii daniny aż do roku 743 przed Chr. (2 Krl 15, 19). Za rządów Salmanassara V, król Ozeasz pragnie wyzwoić się od jej płacenia (2 Krl 17, 4).

⁵ Będę używał zamiennie Królestwo Północne i Izrael oraz Królestwo Południowe i Juda.

⁶ Homerski J., *Rola proroków w życiu politycznym Izraela w ocenie współczesnych egzegetów*, R. TK 19, 1 (1972) 35—43.

⁷ Cazelles H., *Histoire politique d'Israël des origines à Alexandre le Grand*, Paris 1982, 162; Cohen S., *The Political Background of the Words of Amos*, HUCA 36 (1965) 153—160.

⁸ Fohrer G., *Storia d'Israele*, 175n.

Bardzo szybko zawiązuje się front anty-asyryjski⁹. Salmanassar V oblega Samarię, która poddaje się w roku 722 przed Chr., a lud zostaje deportowany (2 Krl 17, 5-6). Na początku zostają przekształcone w prowincje asyryjskie jego tereny peryferyjne, a następnie reszta terytorium. W ten sposób upada Izrael według przewidywań Amosa.

Stan społeczno-ekonomiczny.

Wydarzeniom politycznym towarzyszyły głębokie przemiany w rzeczywistości społeczno-ekonomicznej. Nie szczędziły one konfliktów królestwu Północnemu. Przemiany polityczne i społeczne zażybiały się wzajemnie. Porządek społeczno-ekonomiczny królestwa, sięgając do jego podstaw opierał się na zasadach życia seminomadycznego w stadium osiedlania się. Przejście od takiego stylu życia do życia osiadłego powoduje powstanie problemów społecznych wewnątrz wspólnot, które z instytucją monarchii urosły do ogromnych rozmiarów.

Proces integracji pokoleń Izraela w kraju Kanaan jest prawie całkowicie zakończony. Osiedlanie się w ziemi uprawnej, ze względny przejściem od ekonomii bazującej na pasterstwie do ekonomii rolniczej, powoduje powstanie wielkich kryzysów wśród pokoleń. Podobne kryzysy powoduje proces urbanizacji. Aktywność handlowa Salomona przyczyniła się do wzbogacenia kupców i urzędników a w konsekwencji do ich przekształcenia się w latyfandyzistów utożsamianych często z grupą polityczną dbającą tylko o własne interesy. Rodzi się podział pomiędzy ludnością wsi z jednej strony a osadami i miastami z drugiej strony.

Dwa wieki po upadku królestwa Salomona, królestwo Północne osiąga poziom życia równy wielkim cywilizacjom. Przejście z seminomadyzmu do życia osiadłego staje się faktem dokonany. W epoce Jeroboama II, króla Izraela, społeczność zmierza do szybkiego rozwoju z powodu korzystnych warunków politycznych. Oprócz zdobyczy terytorialnych i wzrastającej potęgi ma jeszcze miejsce rozwój handlu i wzrost stopy życiowej, które w stolicy Samarii dosięgają poziomu luksusu¹⁰. Izraelici budują sobie nowe pałace i domy, na lato i na zimę (1 Krl 21, 2; Oz 8, 1 4; Am 3, 15: 6, 11). Rolnictwo rozwija się do tego stopnia, iż rodzi się handel produktami żywnościowymi (Oz 12, 8-9; Am 8, 4-5). Ze wzrostem handlu bogacą się środowiska silnie ekonomicznie. Grupy panujące w społeczeństwie charakteryzują się posiadaniem ziemi i uprawianiem handlu. Z nich wywodzą się urzędnicy i administratorzy sprawiedliwości. Inna grupa społeczna składa się z robotników i rolników. Naród osiąga wspaniałą perspektywę, ale struktury społeczne nie są jednorodne. Luksus bogatych

⁹ Soggin A. J., *Storia d'Israele*, 344n.

¹⁰ Aharoni Y., *The Archaeology of the Land of Israel*, London 1982, 153—279; Avigad, N., *Samaria*, w: *Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*, IV, London 1978, 1037—1050; Kenyon K. *Royal Cities of the Old Testament*, London 1971, 1—62; Lemaire A., *Inscriptions hébraïques*, I (Les Ostraca), Paris 1977, 81; Parrot A., *Samarie capitale du Royaume d'Israël* (CahArchBib, 7), Paris 1955, 7—98.

znajduje się obok miserii biednych¹¹. Dawne stosunki równości, które regulowały od wicków relacjami wewnątrz społeczności rozpadły się i zostały zastąpione przez relacje panowania i wyzysku jednej grupy nad inną. Bogaci wywodzą się spośród szlachetnie urodzonych. Biedni są ludźmi bez obrony. Taka wspólnota składająca się z różnych grup społecznych cechowała się niesprawiedliwościami na różnych poziomach i kontrastami pomiędzy bogatymi a biednymi. Drobnymi posiadaczami ziemi, których stan ekonomiczny był marginesowy znaleźli się w rękach bogaczy. Takie nadużycie jak: fałszowanie miar ciężaru, powiększanie ceny lub sprzedaż w niewolę były na codziennym porządku (Oz 12, 8; Am 2, 6: 8, 5). Organizacja życia odbywała się pod protektorem króla, który określał obowiązki względem królestwa. Wszelkiego rodzaju różnice w królestwie osłabiały relacje solidarności, które charakteryzowały społeczeństwo trybalne.

Stosunki religijne.

Osiadły tryb życia, centralizacja władzy, rozwój handlu, umowy ekonomiczne i polityczne z krajami sąsiadującymi oraz wpływ obcych cywilizacji zmieniły radykalnie dawne struktury współżycia społecznego. Nowy porządek rozszerzał się tak szybko, iż rzeczą niemożliwą był jego powolny i naturalny rozwój. Temu wszystkiemu towarzyszyła dekadencja religijna.

Obraz życia narodu izraelskiego zmienił się w znaczący sposób po śmierci króla Salomona i po podziale monarchii na dwa mniejsze królestwa. Jeroboam I, król Izraela nie mógł pozwolić na to, aby Jerozolima stała się centrum religijnym także dla Królestwa Północnego, ponieważ istnienie państwa i jego jedność opierały się na religii, która wyrażała się w kulcie. Dlatego polecił zbudować nowe świątynie, które odgrywałyby zastępczą rolę w stosunku do świątyni jerozolimskiej¹². Ludzie udawali się do świątyń lokalnych w Dan (Am 8, 14), Gigał (1 Sm 10, 8: 11, 14; Oz 4, 15; Am 5, 5) lub do świątyń królewskich w Betel (Am 7, 10) czy też w Beer-Szebie (Am 8, 14), gdzie składano ofiary.

Mimo tego, że świątynie pracowały na pełnych obrotach to jednak religia nie zachowywała swojej czystości. Wykonywano często ryty niemoralne i naturalistyczne typu kananejskiego w celu zapewnienia sobie opieki bóstwa. Kult Jahwe, chociaż ciągle żywy, zaczął stopniowo podupadać pod wpływem baalizmu, który nie kładł dużych wymogów moralnych. Tarcia pomiędzy dawną tradycją wiary Narodu Wybranego a religią kananejską trwały nadal. Z jednej strony była wiara i posłuszeństwo Jahwe a z drugiej bóstwa kultu kananejskiego.

Sukcesy polityczne Jeroboama II wobec sąsiednich państw i rozwój ekonomiczny spowodowały deformację życia i napięcia wewnątrz kraju. Do nieporządków społecznych dołączyła korupcja religijna. Religia służyła tylko do uspokojenia sumienia. Kontakt z Bogiem przeszedł w martwy punkt, wspomi-

¹¹ de Vaux R., *El-Far'a, Tell, North*, w: *Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*, II, London 1976, 395—404.

¹² de Vaux R., *Le schisme religieux de Jéroboam Ier*, Ang 20 (1943) 77—91.

nany tylko w kulcie, bez żadnego wpływu na codzienne życie. Obowiązki wobec Jahwe i ludzi zostały zapomniane — były uważane jako czysty akt kultu. Wiara w Boga była od czasu do czasu potwierdzana poprzez kult. Służyła do uzyskania opieki Jahwe nad całym ludem (Am 2, 9-12: 3, 1-2: 9, 7). niesprawiedliwość społeczna była usprawiedliwiana przez kult.

2. BRAKI WSPÓLNOTY.

Jedną ze sfer życia społecznego wspólnoty izraelskiej najbardziej krytykowaną przez proroka jest przesadny luksus wyższych warstw społeczeństwa Samarii. Przejawiał się on przede wszystkim w wyszukanych formach życia, luksusowych meblach czy też budownictwie (Am 2, 5:3, 15). Arystokracja Samarii egoistycznie nastawiona do życia, budowała domy z ciosanego kamienia. Była w stanie utrzymywać domy na lato i zimę (Am 3, 15). Pałace bogaczy wypełnione były bogatymi przedmiotami. Wynajdywano instrumenty muzyczne dla wyszukanych dźwięków. Uważając się za artystów na miarę Dawida profanowano jego wielkie imię. Namaszczano się najlepszymi olejkami. Nie gardzono wspianiałymi potrawami. Kontekst, w którym umieszcza Amos swoje mowy przeciwko przesadnemu luksusowi jest atmosfera bankietu. Widać to jasno w wyroczni, która mówi o „krowach Baszanu” (Am 4, 1). Warto ponadto podkreślić fakt, że atmosfera bankietu rozwija się w pijaństwie i w aroganckim tonie języka, zwłaszcza ze strony kobiet. Społeczeństwo Izraela zdumiewało się z powodu takiej wolności kobiet. Konsekwencją takiego stanu rzeczy był nieporządek i korupcja.

Inną stroną życia społeczeństwa izraelskiego krytykowaną przez Amosa były niesprawiedliwości w aparacie sądowym. Sędziowie byli przekupywani ze strony tych, którzy byli bogaci. W rezultacie negowano prawa ubogim, świadków zmuszano do milczenia lub zmiany zdania. Za pieniądze można było kupić i sprzedać wyrok. I tak już napiętą sytuację potęgowała jeszcze pożądlivość sędziów, którzy zamienili sprawiedliwość w gorzkość rzucając prawami o ziemię (Am 5, 7), nienawidząc tych, którzy mówili szczerze (Am 5, 10), akceptując łapówki, utrudniając biednemu dostęp do sądu (Am 5, 12).

Amos konkretyzuje sytuację wyzysku i niszczenia człowieka cytując instytucję niewolnictwa. Normy, które regulowały w prawie izraelskim instytucję niewolnictwa były bardzo precyzyjne. Ich przewodnią myślą było uniknięcie sytuacji, w których Izraelita byłby zredukowany do stanu niewolnika u innego Izraelity. W takiej sytuacji zostałyby przekreślone relacje braterskości i równości w obliczu Jahwe. Oskarżenie ze strony proroka wydaje się być esencjalnie skierowane przeciwko popadaniu w niewolę w przypadku niemożliwości oddania długu. Z powodu długów byli sprzedawani w niewolę ludzie niewinni, ubodzy, ci, którzy w żaden sposób nie byli odpowiedzialni za sytuację, w której się znaleźli. Byli oni sprzedawani za śmiesznie niską cenę, jak np. za parę butów czy sandałów. Najtragiczniejszym momentem w całej sytuacji była redukcja człowieka do przedmiotu.

Sferą życia, która w znaczący sposób zdeintegrowała wspólnotę izraelską był wyzysk ekonomiczny. Amos przywołuje na pamięć postać kupca (Am 8,

5). Jego działalność została zilustrowana za pomocą całego szeregu obrazów jak: fałszowanie wag, pomniejszanie jednostek wagi, sprzedaż artykułów drugiej jakości w miejsce pierwszej jakości. Jedyną prawdziwą troską kupców Samarii było oczekiwanie na powrót dni roboczych po okresie świątecznym. A to wszystko w tym celu, aby sprzedawać produkty.

3. OCENA SPOŁECZNOŚCI IZRAELSKIEJ.

Trudności wspólnoty izraelskiej wyrosły z powodu zniszczenia społecznej struktury. Dezintegracja wspólnoty nie oznaczała tylko naruszenia stosunków wewnętrznych, ale ich zniszczenie. Widać nie tylko kryzys form i struktur, ale także brak praworządności, wzrost naruszenia praw ubogich, wzrastający wyzysk ekonomiczny ze strony klasy rządzącej. Ten kto posiadał władzę upokarzał innych nie tylko zewnątrz, ale także wewnątrz.

Według Amosa bogactwo nie jest grzechem. Luksus Samarii jest grzechem, o ile przewraca do góry nogami prawa będące w użyciu, niszczy relacje braterskości pomiędzy członkami tego samego narodu, wprowadza dyskryminację. Jak mówi Rad, Amos nie powstaje przeciw luksusowi jako takiemu, czy też przeciwko życiu na pewnym poziomie społecznym, ale przeciw życiu, które w ten sposób prowadzone zmierzało do zaniku solidarności wśród ludu¹³.

W krytyce efektów społecznych prorok kładzie akcent na fakt nadużycia władzy i urzędu celem wzbogacenia się kosztem narodu. Wśród osób tej grupy możemy wyliczyć: przywódców narodu, sędziów, tj. odpowiedzialnych za lokalną administrację sprawiedliwości i normalnego funkcjonowania Królestwa. Ich chciwość przekształca się w niezaspokojony głód, który pożerał naród, za który byli odpowiedzialni.

Donner identyfikuje autorytet z urzędnikami kananejskimi, którzy usiłowali powiększyć swoje bogactwa przez prześladowania czy też ucisk ekonomiczny (Am 3, 10)¹⁴. Nieco inną opinię przedstawia Fendler, który odróżnia pomiędzy wysoką klasą a średnią, rekrutującą się głównie spośród urzędników królewskich i latyfondystów, przechodząc następnie do starszych lokalnych wspólnot (Am 2, 6-8)¹⁵. Wydaje się dyskusyjna opinia Donnera usiłująca zidentyfikować grupę posiadającą władzę z urzędnikami kananejskimi. Urzędnicy ci stanowili tylko jedną część tych, którzy byli przy władzy w królestwie. Prorok oskarża ich na tyle, na ile przyczynili się do tragicznej sytuacji społecznej. Główne oskarżenie Amosa jest skierowane przeciwko Izraelitom. Idąc za opinią Sicre możemy stwierdzić, że również w niższych warstwach społeczeństwa izraelskiego miały miejsce niesprawiedliwości społeczne¹⁶.

¹³ von Rad G., *Theologie des Alten Testaments*, II, München⁷1980, 143n.

¹⁴ Donner H., *Die soziale Botschaft der Propheten im Lichte der Gesellschaftsordnung in Israel*, OrAnt 2 (1963) 229—245.

¹⁵ Fendler M., *Zur Sozialkritik des Amos, Versuch einer wirtschafts-und sozialgeschichtlichen Interpretation alttestamentlicher Texte*, EvT 33 (1973) 49—51.

¹⁶ Sicre J. L., *Con los pobres de la tierra. La justicia social en los profetas de Israel*, Madrid 1984, 152.

Prorok nie krytykuje instytucji jako takich, ale ich sposób funkcjonowania, zależny do różnych grup odpowiedzialnych za życie społeczne i religijne królestwa, a będących w niezgodzie z planami Bożymi. Dla proroka trudności społeczne miały swoje korzenie w nieuznawaniu panowania Bożego w każdej dziedzinie życia.

Amos pochodzący z Tekoa, miejscowości leżącej w Judei, działał w Królestwie Północnym. Będąc skromnym posiadaczem trzód wyspecjalizowanych w nacinaniu fig sykomory miał ciągły kontakt ze światem pasterzy — ludźmi prostymi a nierzadko biednymi. Takie zajęcie i ciągły kontakt z ludźmi wywarły głęboki wpływ na sposobie patrzenia i oceniania wspólnoty izraelskiej.

Jego widzenie rzeczywistości społecznych było silnie karmione przez teologię moralną równą dla wszystkich i przez teologię wybrania ze strony Boga, jak również przez mądrość biblijną.

Brak postępowania według sprawiedliwości stanowił główny temat krytyki społeczności izraelskiej. Prorok ubolewał nad upadkiem sprawiedliwości czy też jej przekształceniem w truciznę (Am 5, 7; 6, 12). Fakt Przymierza wyrażał się nie tylko w darze ziemi, ale także w obowiązku praktykowania sprawiedliwości ze strony ludu. Jednak te wymagania Boga zostały zdefraudowane w różnych okolicznościach życia społecznego Izraela.

Ocena sytuacji ze strony Amosa jest surowa, ponieważ zakłada możliwość zerwania przymierza Jahwe z Izraelem. Przyczyną zerwania Przymierza byłyby grzechy społeczne narodu wybranego. Jest jednak jeszcze nadzieja na nawrócenie (Am 5, 14-15), jeżeli Izrael będzie praktykował sprawiedliwość i przywróci praworządność¹⁷.

Tuchów

O. GABRIEL WITASZEK CSsR

¹⁷ Berridge J. M., *Zur Intention der Botschaft des Amos. Exegetische überlegungen zu Am. 5*, ThZ 32 (1976) 321—340: podkreśla, że Amos proklamuje sąd śmierci, ale także proponuje życie. Śmierć i życie zależą od zgody między Bogiem a Jego ludem. Vermeylen J., *Les prophètes de la conversion face aux traditions sacrales de l'Israël ancien*, TRLv 9 (1978) 5—32.

Ks. Stanisław Harężga

EN PNEUMATI JAKO ZASADA INTERPRETACJI PISMA ŚW. WE WSCHODNIEJ TRADYCJI KOŚCIOŁA

Dawna tradycja z epoki Ojców Kościoła i Średniowiecza zwracała szczególną uwagę na odczytywanie Pisma św. „w Duchu”. Specyfiką chrześcijańskiej egzegezy tego czasu było szukanie duchowego sensu Pisma, czyli interpretowanie go *en Pneumati*. Ta klasyczna zasada hermeneutyczna Ojców na nowo została podjęta w naszych czasach przez Sobór Watykański II, który wy-